

Zárójelentés (OTKA 78176)
Irodalmi élet és demokratikus kultúra a reformációtól a liberalizmusig magyar és román kontextusban
Forrásfeltárás, monografikus kutatások, esettanulmányok

Kutatási tervünknek megfelelően az alábbi nagyobb tematikai egységek mentén számolunk be kutatásainkról és elért eredményeinkről:

1. *A demokratikus kultúra előzményei: magyar és román reformáció Erdélyben*

Az erdélyi magyar és román reformációt érintő kéziratok feldolgozása során az alábbi forrásfeltáró kutatásokat végeztük: a Kolozsvári Református Teológiai Fakultás Könyvtárában Mihai Halici magyar nyelvű verseről xerox másolatot készítettünk. A Debreceni Egyetemi Könyvtárból megszereztük Agyagfalvi Sándor Gergely kéziratot imádságos és énekeskönyvének (román nyelvű) másolatát. A Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban feltártuk a Szenci Molnár Albert Psalteriumáról készült román fordításokat és másolatot készítettünk róluk (Viski János, Istvánházy István). Ezek a 17. századi kéziratok a mai napig kiadatlanok. Átírásuk és modern kiadásra való előkészítésük folyamatban van. Jövőbeni kiadásuk érdekében a Román Tudományos Akadémia kolozsvári, bukaresti és jászvásári nyelvtudományi intézeteinek munkatársaival (Gheorghe Chivu, Eugen Munteanu, Alin Mihai Gherman) már egyeztető tárgyalásokba kezdünk. Teodor Corbeának (szintén Szenci zsoltárait fordította románra) a II. Rákóczi Ferencsel folytatott levelezése (MOL, Rákóczi szabadságharc levéltára), sajnos 1956-ban a levéltár pusztulásakor megsemmisült. Szerencsére Veress Endre korábban másolatot készített a levelekről, így azok a hagyatékában fennmaradtak (MTAK). A leveleket feltártuk és időközben Andrei Pippidi bukaresti történész közre adta azokat. Dézsi Márton, Pápai Páriz Ferenc és Mihai Halici disputációit tartalmazó Coccejus (*Moreh Nebochim*, 1673), c. kötetét sikerült feltárunk a nagyenyedi Bethlen Kollégium könyvtárában. A fontosabb disputációkról másolatot készítettünk. Sajnos Dézsi Márton Pósházi Jánossal (*Summa*, 1684) való vitájának egyelőre nyoma veszett. A kézirat Vita Zsigmond adatai alapján 1953-ban még a nagyenyedi kollégium könyvtárában volt, de mostani kéziratári kutatásaink során nem sikerült a nyomára bukkannunk. Ezen ritka és rétekes magyar nyelvű kézirat felkutatását, tehát, tovább kell folytatni. Kaposi Juhász Sámuel *Itinerariumát*, 1684-1685 (Kolozsvári Egyetemi Könyvtár) és *Omnium*át (Marosvásárhelyi Teleki Téka), feltártuk és másolatot készítettünk róla. Szintén sikerült számos kiadatlan, az erdélyi magyar és román reformációra vonatkozó adatot találnunk Lorántffy Zsuzsanna levelezésében is (MOL Arhivum Familiae Rákóczi).

Kutatásaink eredményeit egy kismonográfiában, öt tanulmányban (lásd publikációs jegyzék), valamint az alábbi konferenciákon mutattuk be:

1. *Tanársors a nagyenyedi Kollégiumban, Nadányi János és Pápai Páriz Ferenc esete* (2012. május 2-4), Bod Péter háromszáz éve. Nemzetközi konferencia Nagyenyeden és Magyarigenben.
2. „*Aluvó oláhok ébresztése.*” *Melius Juhász Péter egyik prédikációjának román és ruszin fordítása*, (Debrecen, 2012. május 24-26.) *A kora újkori prózai kegyességi műfajok rendszere és elmélete* (REBAKUCS-konferencia).
3. *A tűzfolyótól a kolbászból font kerítésig: a pokol és a menny ábrázolása Ioan Budai-Deleanu Cigányiász c. eposzában* (Budapest, 2013. április 5-6) *Menny és pokol a barokk kori ember életében: a mindennapoktól a műalkotásokig*, A Pázmány Péter Katolikus Egyetem-MTA Lelikségtörténeti Műhelyének VI. konferenciája.
4. *Az erdélyi magyar és román reformáció román, magyar és nyugat-európai szemmel*, VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, Kolozsvár, 2011. augusztus 22-26.
5. *Les intellectuels iréniques de Transylvanie et la traduction de la Bible en roumain*, International Colloquium „Vernacular Bible and religious Reform,” Leuven, 29-30 November 2012 (Katholiek Universitat Leuven, REFO500).
6. *«Le réveil des Valaques, qui dorment. « Un sermon de Péter Juhász Melius (1532-1572) traduit en roumain et en ruthène*, Bukarest, 2013. dec. 13-14, Universitatea din Bucureşti, Al 13-lea Colocviu Internațional al departamentului de Lingvistică.

2. *A magyar demokratikus kultúra sajátosságai*

Pályázati munkánkat revizionista jellegűnek lehet minősíteni, hiszen alapvetően módosítottuk azt a történetírásunkban uralkodó felfogást, amely szerint a felvilágosodás megszakadt volna a Martinovics-féle mozgalom felszámolásával, és 1830 táján mindent újra kellett kezdeni. Igaz, olyan nyugati magyar történészek, mint Csáky Móricz és Kecskeméti Károly a folytonosságot képviselték, de álláspontjukat és érveiket itthon nem vették komolyan, vagy elhallgatták, vagy cáfolgatás látszatával hamis érvekkel elutasították. Az általános hazai történész felfogás szerint az 1794/5 –1830 közötti évtizedeket a „feudális nacionalizmus” jellemezte, és ennek ideológusa Kazinczy Ferenc lett volna, míg Berzeviczy Gergely csak kakaslovnici magányában ápolgatta a jozefinista eszmét, Széchényi Ferenc pedig haladóból reakciós lett. Pályázatunk – széleskörű levéltári és kéziratári anyagra épülő – munkálatai a felvilágosodás továbbélésének folyamatosságát bizonyítják. Kazinczy az monarchista republikánizmust, az alkotmányos királyság eszményét képviselte, Berzeviczy posztjozefinista puccsra számított, és ennek tudatában írta munkáit, amelyekből sok minden megjelent az osztrák sajtóban is. Széchényi a Monarchia egészének alkotmányosítására dolgozott ki tervet, ezt közölte is a nádorral, továbbá 1817-ben a magyar alkotmány védelmében írt röpiratot, amelyben a jozefinista parasztvédő hagyományt képviselte. A bináris szemlélet: jozefinizmus vagy rendi reakció, mint alternatíva hamis. A magyar jozefinisták alapvetően az alkotmányos abszolútizmus hívei voltak, de miután ennek lehetősége 1792 után megghiúsult, visszavonultak, sokan kegyvesztetté váltak, vagy fogcsikorgatva láttak el magas tisztségeket, mint Ürményi József. A felvilágosodástól a liberalizmusig terjedő időszakot a magyar demokratikus kultúra paradigmatis formáival jellemeztük. Ezek a titkos társasági kultúra, a magántársasági demokratikus kultúrából, végül a nyilvánosság. A titkos társasági kultúra hordozója a szabadkőművesség. A felvilágosodás laikus vallás,

valláspótló, temploma a páholy. Ez a páholyvilág biztosított szervezett keretet arra, hogy a felvilágosodás eszményeit képviselők és vallók kitörhessenek elszigeteltségükből. Ugyanakkor a politika iskolája is volt, mert megtanultak konspirálni, amikor a Habsburg Házból való uralkodó helyett idegen uralkodót kerestek, és aztán a diétai stratégiát kialakították. A titkosságnak valamiféle mágikus szerepet tulajdonítottak. A Martinovics-féle mozgalom tagjai is, ugyanakkor nagyon racionálisan figyelték a külpolitikai fejleményeket, francia intervencióra is számítottak, amit történetírásunk nem vesz elég komolyan, holott már Fessler megírta. A titkóstársasági mitológia nem magyar jelenség. Az erdélyi Ioan Budai-Deleanu Lembergben ennek az igézetében élt és írta meg a román irodalom egyik legkiemelkedőbb alkotását, a *Cigányiást*. Erről korábban írt könyvem is angolul némileg újraírtam. (*On the Path to Romanticism: the Gypsies of the Enlightenment. The Ţiganiada (Gypsyada) or the reflection of the Gypsy image and sel image in Hungarian and Romanian literature.* Bp., Lucidus Kiadó, 2012.) Kazinczy munkásságának elemzésében a virtus-kultuszt és a nyelvújítás metapolitikáját állítottam előtérbe. Mindkettőt kényszer szülte, a nyilvánosságtól való elzártság. Ugyanakkor a nyelvújítással teremtik meg azt a kommunikációs eszközt, amely a modern nemzet alapja: a közérthető nyelvet, amelynek ugyanakkor különböző rétegei vannak. A nyelvi törekvések egyeztetése olyan technikához kapcsolódott, amelyek később a politikai életben érvényesültek. Mindezt Kemény Zsigmond és Horváth Mihály már jelezte, de az irodalmárok esztétikai megfontolásokra hivatkozva nem fordítottak nagyobb figyelmet a jelenségre, a történészek figyelmét elvonta a politika élet, illetve az, hogy a bécsi kormányzat és a magyar nyelv ügyét felkaroló törekvések miként csaptak össze. Munkám legjelentősebb eredménye a Kazinczy–Berzeviczy-vita anyagának feltárása. A Berzeviczy-család idevágó anyagát még eddig sem hasznosította. (Az ennek feltárását célzó pályázatunkat történészkollegáink – a névtelenség előnyeivel *more hungaro-balcanico* el is kaszálták.) Márpedig aligha véletlen, hogy H. Balázs Éva nem folytatta Berzeviczy-monográfiáját. Elég sok lett volna az áthallás. A kor sok dokumentumát eleve úgy kell olvasni, hogy a sorok között rejlő üzeneteket is felfejtsük. Súlyosabb a tény, az, hogy Berzeviczy némi kapcsolatokat ápolt a titkosrendőrséggel, igaz, naiv értelmiségi módra azt képzelte, ő vezetheti a kormányzatot. Munkámban a vitára vonatkozó eddig ismeretlen anyagot tártam fel, bemutatva Dessewffy József, Rummy Károly György, Mednyánszky Alajos és természetesen Hormayr szerepét, valamint azt a birodalompolitikai háttért, amelyben a vita az alkotmányosság és a posztjosefínista centralizációs törekvések konfliktusaként is megjelenik. Az elemzés szakít a hamis képzetel, amely szerint a haladás és a reakció csapott volna össze Berzeviczy és Kazinczy vitájában. Reformpolitikai elképzelések csaptak össze, csak az egyik fél, Kazinczy nagyon óvatosan nyilatkozott, mert már megjárta Kufsteint. Az ő anyagát Rummy tette közzé, és tette ezt, visszaélve informátori szerepével, amit a Rummy-kutatás tapintatosan nem vett észre, igaz Rummy levelezésében nem tudták kibetűzni Armbruster titkos tanácsos nevét, és különböző információkat célzó kéréseit valamiféle literátori kérésnek vélhették. A vitához kapcsolódik Széchenyi Ferenc magánpublicisztikai tevékenysége is. És a Vay József is, akinek latin nyelvű kéziratos értekezése már az érdekegyesítés programját is felveti. Az 1930-as évek nemzedéke aztán természetesen igyekezett „elfelejteni” elődjei erőfeszítéseit, annál is inkább, mert valamiféle nemzedéki háború is kirobbant. Dessewffy, Rummy letűnt kor, lehetetlen alakjaiként tüntették fel. Nem véletlen, hogy Dessewffy a Széchenyi–Kossuth-vitában ez utóbbinak szurkolt, holott fiai újkonzervatívok voltak. Rummy viszont olyan nyelvhasználat-szabályozási javaslattal állt elő 1840 táján, amely az 1849-es szegedi nemzetiségi dekrétumban is megjelent. Közben a Kazinczy–Kossuth konfliktus megint csak elfedte, hogy a felvilágosodás törekvései milyen sok területen éltek tovább. Történetírásunk a fiatal Kossuthból is feudális nacionalistát csinált, azt a megyei gyűlési felszólalását, amelyet Kazinczy elborzadva emlegetett, úgy értékelte, mint a feudális nacionalizmus burkából kilépő korszerű szabadelvű és a megcsontosodott „szent öreg”, az új és a régi, tehát két világ összecsapását. Valójában Kazinczy élete végéig ápolta Hajnóczy emlékét, és attól tartott, hogy a fiatalok az ő sorsukra juthatnak. Kossuth, akit a megszakítottság paradigmatiszta figurájaként kezeltek, valójában a folytonosságé. Az iskola ugyanis a magántársasági demokratikus kultúra fontos színtere. A tanárok nem egy esetben azt tanították, amit akartak. Eperjesen akadt vaskalapos aggastyán és radikális természetjogot oktató tanár. A felvilágosodás folytonosságára vonatkozó korábbi könyveimet négy Kazinczy munkásságát előtérbe állító munkával folytattam. (*Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig I. Orpheus világában avagy a magyar demokratikus politikai kultúra kezdetei.* Bp., Lucidus Kiadó, 2009. 158 l. *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig II. A virtus jegyében avagy a széphalmi mester erény-, nyelv- és nemzetszemlélete.* Bp., Lucidus Kiadó, 2009. 256 l. *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig III. Reformot! De hogyan? avagy Kazinczy Ferenc és Berzeviczy Gergely vitája.* Bp., Lucidus Kiadó, 2010.; *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig IV. A nyilvánosság vonzása és taszítása avagy Hajnóczytól Kossuthig.* Bp., Lucidus Kiadó, 2010. 165 l.) A pályázat alkalmat adott, hogy összefoglaló tanulmányaimat is kötetbe foglaljam: *Milyen nemzetet az emberiségnek? Kazinczytól Kossuthig – Széphalomtól Turinig.* Bp., Gondolat, 2012. 185 l.

Amíg a magyar szabadelvűek a nyilvánosság terére léphettek, a románok titkóstársasági keretekben próbáltak működni. Eftimie Murgu esete szinte paradigmatiszta, szabadvámszövetség, akinek Moldvából és Havaseltől mennie kell, és itthon pedig hol a császárral szövetkezik a király ellen, hol fordítva, amíg Kossuth függetlenségi politikájában nem keres szövetségest. Erről szóló összefoglaló tanulmányom egy újabb kötetben jelent meg: *A szabadság ára. Archaizmus és modernizmus a magyar és román kulturális és politikai térben.* Bp., Eötvös Kiadó, 2013. 217 l.

Végül jelezném, hogy tudományos munkánk eredményeit rendszeresen bemutatjuk a Magyar-Román Történész Vegyes Bizottság ülésein, és alapvetően itt alakult ki az munka-léggör, amely lehetővé tette, hogy nemzetközi OTKA pályázatot is a kolozsvári történeti intézet partnerségében beadhassunk és nyerjünk. Az OTKA pályázatok hozzásegítenek annak reményéhez, hogy a jövőben olyan tanulmányköteteket készítsünk, amelyben korszerű módon elemezhetjük közös múltunk egy-egy lényeges mozzanatát.